

Orosz Sándor: **KÖZÉPISKOLAI FOGALMAZÁSTANÍTÁS**

(1962)

Részlet a disszertációból

LOGIKAI HIBÁK **KÖZÉPISKOLÁS TANULÓK FOGALMAZÁSAIBAN**

A fogalmazástanítás anyanyelvi oktatásunk egyik legbonyolultabb területe, amely a konstruktív tevékenység mellett megkívánja az állandó elemzést is.

A tanulók legáltalánosabb logikai hibáinak felderítése céljából az 1960—61. tanévben különböző típusú középiskolák 9. negyedik osztályának egy-egy dolgozatát, összesen mintegy 260 fogalmazást vizsgáltam át részletesen.

A kilenc iskolai, házi és érettségi dolgozathoz három József Attila, kettő Ady Endre költészetével foglalkozik, négynek a tárgya Móricz Zsigmond munkássága. A címek:

1. Ady és a munkásosztály
2. »Kötésünket a sors akarta« (Ady és a proletariátus)
3. József Attila, az elnyomott proletariátus költője
4. József Attila: Munkások (Verselemzés)
5. József Attila: A város peremén c. költeményének elemzése
6. Móricz Zsigmond, a szegény nép írója
7. Móricz Zsigmond, az úri Magyarország bírálója
8. Az urak világának rajza Móricz műveiben
9. A szegény emberek sorsa Móricz Hát kaja és Tragédia c. elbeszélésében

Mint a címek mutatják, az elemzés alapjául összesen három témakör-ről írt dolgozatok szolgálnak, de ezek is csupán verselemző és átfogóbb értékelő értekezések. Mindegyik dolgozat bőven kíván a tanulóktól ítéletalkotást, következtetést, érvelést, bizonyítást, fogalmak kifejtését, egy szóval: logikus gondolkodást. Az itt észlelt hibák elemzése hasznos konklúziókkal szolgálhat. Az elemzést hibatípusok szerint végzem.

1. A fogalomalkotás és fogalommeghatározás hibái

Az ide sorolt hibákat általában a szóhasználat hibáinak szoktuk nevezni. A problémának ezzel a felfogásával azonban csak a felszín érintjük, hiszen a szó a fogalom nyelvi kifejezője, és a helytelen szóhasználat az esetek jelentős részében nem csupán abból adódik, hogy a beszélő nem találta meg a tudatában élő fogalomnak legmegfelelőbb szót, hanem abból, hogy az illető dologról, jelenségről stb. helytelen fogalma van. Természetesen a nem megfelelő szóhasználat esetén nem mindig világosodik meg előttünk, hogy a beszélő azért használt-e a fogalmi tartalomnak nem megfelelő szót, mert szókincsében az adott pillanatban nem aktivizálódott a kifejezendő fogalmat fedő szó (vagy ez egyáltalán hiányzott a szókincséből), avagy azért, mert a tudatában élő fogalom volt helytelen. Így az ide sorolt, logikai jellegűnek minősített hibák közt is akadhatnak olyanok, amelyeket az olvasó esetleg csupán a szókincs hibájának tulajdonít.

a) A szó a fogalom tartalmának megfelel, de terjedelmének nem

P. Z. dolgozatának egyik vázlatpontja: »A város pereme mint munkásszállás«. E vázlatpontnak megfelelően a kidolgozásban a külvárosban uralkodó lakásviszonyokat részletezi a tanuló. Azonos értékkel használja a »város pereme« és a »munkásszállás« kifejezéseket, mivel a munkások a »város peremén« (a külvárosban) laknak; a munkásszálláson munkások laknak. A két fogalom tehát tartalmában egyező, ezért azonosítja őket. Figyelman kívül hagyja azonban, hogy a »szállás« csupán egy helyiség vagy legfeljebb egy épület, míg a »város pereme« sok épületet, sok szállást magában foglaló városrész. Vagyis azonosságot alkotott, ahol alálérendeltségi viszony áll fenn.

B. E. írja Móriczról: »Már a II. korszakában láthattuk, hogy a parasztsággal, tehát az elnyomottakkal foglalkozik«. (Hagyjuk most figyelmen kívül, hogy nem az írónak, hanem irodalmi munkásságának vannak korszakai.) Kétségtelen, hogy Móricz korában a parasztság elnyomott osztály, de a parasztság fogalmának az elnyomottság csak egyik s nem is legfontosabb jegye; a parasztságon kívül más elnyomott osztály is létezik. Az »elnyomottak« fogalom kiterjedése nagyobb, mint a »parasztság«-é. Nem használhatók tehát egyenértékűen. — P. Z. tágabb kiterjedésű fogalmat azonosított szűkebb kiterjedésűvel, míg B. E. szűkebbet tágabbal. — Ezekhez hasonló téves azonosítás K. S. dolgozatában: »A kormány, hogy a kommunistákat, vagyis a munkásokat letörje...« K. S. figyelme csak arra terjed ki, hogy a munkások legöntudatosabbjai a kommunisták, de arra már nem gondolt, hogy nem minden munkás kommunista, sőt: nem is minden kommunista munkás. (Mellékesen megjegyzendő, hogy személyeket megtörni lehet, letörni csak elszántságukat.)

A fogalom szűkítésével találkozunk S. K. dolgozatában: »Ady az egyszerű dolgozó emberekért küzdött egész életében. Költészete igazi népköltészet«. — E két mondatnál még találkozunk az ítéletalkotás és a következtetés hibái c. fejezetben is, tehát nem foglalkozom most az első mondat szimplifikáló ítéletével s az ebből fakadó következtetés logikai műveletével, csupán a fogalomalkotás hibájával. Kétségtelen, hogy S. K.

tanulónak helytelen fogalma van a népköltészetéről, vagy legalábbis figyelmen kívül hagyja egy sor fogalmi jegyét (mint: a nép ajkán keletkezik, szájról szájra terjed, szerzője ismeretlen, nagyrészt minden alkotásában fellelhető közös formai elemek díszítik stb.), amikor Ady költészetét azonosítja vele. Egyetlen jegy (»népért való«, »népet szolgáló«) alkotott fogalmat Ady költészetéről, ezért fogalma helytelen. Itt a fogalom tartalmát szűkítette a tanuló.

Ny. I. írja Ady Csák Máté földjén c. versének elemzésében: »A versszakok végén a buzdítás nem más, mint az egész ország együttérzése, közös harca az elnyomók ellen«. Itt — látszólag — tudatosan, szándékosan (a »nem más, mint...« utal erre), valójában nagyon is meggondolatlanul használja azonos fogalmi tartalommal a »buzdítás«, az »együttérzés« és a »harc« szavakat. E szavak fogalmi tartalma lehet egymással kapcsolatos (az együttérzésből fakadhat buzdítás, a buzdítás megelőzheti és kísérheti a harcot), de nem azonos. Logikailag még csak alá- és fölérendeltségi viszonyban álló fogalmaknak sem nevezhetjük őket, mivel e fogalmak részben sem tartoznak egymás terjedelmébe. Itt tehát téves azonosítással állunk szemben.

b) A fogalmi kategóriák keverése

Keveredés elsősorban az elvont fogalmak körében fordul elő. Ennek egyik oka talán, hogy a tanulók jó részének gondolkodásában még fejletlen az absztraháló képesség, másrészt egyszerűen azért keverik az elvont fogalmakat, mert ezeknek egy jelentős részét latin szóval jelöljük, viszont a latin nyelvi kultúra meglehetősen alacsony szintű a középiskolákban. De talán még gyakrabban a felületesség idézi elő a kategóriák keverését.

Lássunk néhány példát erre is!

Gy. J. a »társadalmi rend« és az »állam« fogalmát keveri: »...ezt a társadalmi rendet fel kell hogy váltsa a proletárok állama«. Az itt azonos értékkel használt két fogalom (társadalmi rend és állam) legfőbb részleges egyezést mutat, egymás helyett azonban nem használhatók, mert nem áll fönn azonosság közöttük, s még csak nem is mellérendelési viszonyban vannak egymással.

R. J. alighanem a munkáspártot azonosítja a munkásosztállyal, amikor így ír: »Most már csak a munkásosztály maradt meg a történelem színpadán, ez vezeti a munkásokat... a további harcban«. Persze téves megállapítás az is, hogy csak a munkásosztály maradt meg a »történelem színpadán«!

K. I. a társadalmi rend, a társadalmi forma fogalmát keveri a társadalmi osztály fogalmával: »...a feudalizmusnál lényegesen fejlettebb társadalmi osztály a kapitalizmus...«

M. J. az irodalmi műfajok fogalmával nincs tisztában, mivel így ír: »Az elbeszélés műfaja tragédia«.

T. F. a »korszak« fogalmát keveri az illető korszak uralkodó társadalmi osztályával: »...a kapitalizmus rothadó korszakát egyedül... a munkásosztály képes megdönteni«.

G. A. a társadalmi osztály fogalmát téveszti össze a gazdasági tényező fogalmával: »Móricz a Sárarany c. művében a parasztság és a nagybirtok ellentétét mutatja be«. Ugyanezt láthatjuk R. M. dolgozatában: »A parasztság óriási ellentétben állt a nagybirtokkal«.

Rendkívül érdekes logikai hibát mutat K. E. dolgozatának következő mondata: »A tőke egyre inkább a gyárosok és tőkésék kezébe kerül«. — Valószínűleg csak megszokásból, de értelem nélkül használja a »tőkés« szót, mert ha gondolkozva írt volna, bizonyára maga is rájött volna, hogy nem tőkés az, akinek nincs tőkéje, avagy az is tőkés, akinek a kezéből a tőke a (másik) tőkés kezébe kerül, de hogy a »tőkés« fogalmával talán nincs is tisztában, azt a »gyárosok és tőkésék« kifejezés jelzi: nem tudja, hogy a »gyáros« általános fogalom a »tőkés« gyűjtő fogalom fogalmi körébe tartozik.

R. M. nyilván a latin »minimum« szó fogalmi tartalmával nincs tisztában, amikor így ír: »... csak annyi bért kapnak, amennyi a létminimum fenntartásához elegendő«. — Egy érettségi előtt álló fiatalnak illene tudnia, hogy a létminimum azt a legalacsonyabb (minimális) bért vagy javak összességét jelenti, amellyel még éppen fenn lehet tartani az életet; vagyis önmagát tartja fenn az ember a létminimum szintjén, és nem a létminimumot tartja fenn.

Ugyancsak az idegen (bázis) szó jelentésének nem ismerését jelzi A. M. következő mondata: Ady... »kereste azt a bázist, amelynek vezetésével megvívhatja a forradalmat«.

c) Képzavar — fogalomzavar

A képszerű kifejezés általában érzékelhetővé tesz fogalmakat, de egyes szókép, elsősorban a jelkép elvonatkoztat a konkrét jelenségtől, absztrakciót tartalmaz (a »kifejező« és a »kifejezett« fogalmilag távol áll egymástól), ezért a tanulók egy része nem érti, vagy képtelen követni azokat a fázisokat, amelyekben a kép a konkrét szemlélettől az absztrakt fogalomig vezet. És amikor a szimbólumokat magyarázni kezdik, sokszor egészen mulattató dolgokat mondanak. — Néhány példát lássunk olyan dolgozatokból, amelyekben XX. századi líránk két jól ismert alkotását elemzik a tanulók. Az egyik vers József Attila: A város peremén, a másik Ady: A Hadak Útja c. műve.

M. T. írja: »A guanó úgy rakódik a háztetők cserepeire, mint ahogyan a kapitalizmus sivár kora ránehezedik a munkások lelkére. Ezt a bánatot nem lehet lemosni.«

Vessük össze e két mondattal a vers megfelelő részét, az első két versszakot! — Az első versszak elég részletes tájkép a kormos külvárosról. A szálló korom lerakódása a legfőbb jellemzője e városrésznek, tehát a költemény ezt érzékelteti a két hasonlattal (»... mint pici denevérek, puha szárnyakon száll a korom, s lerakódik, mint a guanó...«). E sötét kép itt önálló, de hangulati hatása előkészíti a külváros lakóinak lelki-világára vonatkozó megállapítást, amelyet a második versszak első sora (»Lelkünkre így ül ez a kor.«) ad meg. De e sor »így« utalószava azt is jelzi, hogy az egész első versszaknak hasonlat értéke van e megállapítás érzékletessé tétele céljából. Viszont az első versszak annyira szuggesztív erejű képet foglal magában, hogy ez egyúttal a proletár-élet szimbólum-

mává lesz. Bizonyítja ezt az is, hogy a második versszakban az előző kép folytatása koegzisztál a társadalmi osztály jellemzésére alkotott ítélettel: a bú hiába törli a lelkekre kövesedő kort.

Mit alkotott ebből a tanuló? »A kor úgy rakódik, mint a guanó« hasonlatból elhagyta a hasonlítottat, csak a hasonlót hagyta meg. Ezt a csonkított s értelmetlenné vált képet használja — a költő módszerét követve — a társadalmi helyzet érzékeltetésére. De amikor a »kor« (a kapitalizmus kora) helyett a »bánat« szót alkalmazza, újból eltér attól a (meglehetősen bonyolult) gondolatmenettől, amelyet a költő alkalmaz (az okozatot nevezi meg az ok helyett), s meglehetősen sületlen mondatot alkot ezzel. A kép absztrakciójának menetét nem tudja követni, ezért lép fel a fogalomzavar.

E két versszak meg nem értéséből származó fogalomzavart mutatnak az alábbi idézetek:

M. J.: »Megmutatja, hogyan érvényesül a tőke e társadalomban: úgy tapad rá, mint a munkások szívére a korom.«

A költő-alkotta kép egyes mozzanatainak kihagyása M. T. dolgozatában azt eredményezte, hogy a (hasonlatként említett) guanó rakódik a háztetőkre, M. J. dolgozatában pedig a korom rakódik a munkások szívére. Ezekhez mérten csak grammatikai hibának tűnik K. I. botlása: »A vers a külváros kormos és komor leírásával kezdődik«, hiszen ha a »kormos« jelzőt a »külváros« szó elé tesszük, már rendben is van minden.

Ady »A Hadak Útja«-ban arról ír, hogy az benépesült. De nem a csodák, az emberi fantázia világába vezeti olvasóit, hanem nagyon is reális események közé: az 1910-es évek munkástüntetéseit idézi, ezért mondja: »Csoda esett, földre esett, benépesült a Hadak Útja«, de még inkább e tüntetések történelmi jelentőségét érzékelteti a csodás elem szimbolikus alkalmazásával. Azt mondja a továbbiakban, hogy a »földre esett« Hadak Útján nem Csaba királyfi népe özönlik, hanem az egyszerű emberek.

Gy. J. e versről így ír dolgozatában: »Nem Csaba népe esett a földre, hanem a Nép, az igazi Nép.« — Honnan ered hibája? — Az előbb elemzett képzavarokéhoz hasonló okok idézték elő.

Avagy lássunk egy e csoportba sorolható másik hibát! A kézfogást a köztudat is a szövetség-, illetőleg a szerződés-kötés jelképeként ismeri. Az emberek szerződést kötnek kézfogással. A szerződés-kötés és a kézfogás fogalma a köztudatban szoros kapcsolatban áll egymással. De a két fogalom kontaminációja már zavart okoz. A. M. dolgozatában pedig ezt olvashatjuk: »A proletáriátussal kötött kézfogas...«

d) Helytelen fogalommeghatározás

A kvalitás és a tempusz keverésének nevezhetnők az itt ismertetendő hibát, ha csupán a nyelvi formát tekintenők. Érettségi vizsgán hallottam ezt a meghatározási formát: »A számtani sorozat, amikor...« — Az első logikai vétség a főmondatban van: a fogalommeghatározás első lépése ugyanis az, hogy megnevezzük a fogalomhoz legközelebb álló nemet (magasabb kategóriát), amelyhez az adott fogalom tartozik; ez azonban kimaradt a fentebb idézett mondatból. A második fázis: felsoroljuk a fo-

galmat jellemző lényeges jegyeket, amelyek megkülönböztetik a meghatározandó fogalmat az illető magasabb kategóriába tartozó többi fogalomtól. Ez pedig nem történhet »mikor« kötőszavas időhatározói mellékmondatban. Egy-két, érettségi dolgozatokból vett hasonló fogalom meghatározást lássunk!

K. E. írja: »Van olyan műve is, amikor már fellázad a hőse...«

G. A. dolgozatában olvasható: »Mélyen lelkébe vésődik az a kép, amikor...« — Itt azért nem olyan feltűnő ez a hiba, mert a dolgozatban egy mű cselekményének időrendben egymás után következő eseményeiről ad számot a tanuló, de a »kép« fogalmához nem kapcsolható az esemény ilyen formában.

Hasonló B. M. hibája is: »Különösen az a rész volt nagyon megható, amikor az anya vére a nagy köhögéstől kicsordult.« (A Hét krajcár c. novelláról van szó.) — Ez utóbbi mondat semmiképpen sem kifogásolható oly mértékben, mint a fentebb említett matematikai meghatározás, mégsem hagyhatjuk szó nélkül, mert ez a formai hiba könnyen szokásává válhat a tanulóknak, s akkor súlyosabb logikai hibákat is eredményez.

Előfordul a fogalommeghatározás hibái közt a körben forgás is: önmagával akarja meghatározni a fogalmat B. D. ebben a mondatában: »Móricz humorára a könnyes humor a jellemző.« — Lehet, hogy csupán szóhasználat helytelen: ha a »humorára« helyett a »stílusára« vagy az »írásaira«, »műveire« szót tesszük, már értelmes a mondat. Ez esetben csak stílári hibanak kell felfognunk B. D. botlását.

A »fogalommagyarázat« elképesztő példájával találkozunk B. Z. következő mondatában: »Az események nagy része Zsarátnok városában játszódik le. Ez egy jelképes kifejezés, amely hamut jelent.« — A Móricz regényében szereplő városnevet valóban felfoghatjuk szimbolikusnak (inkább allegorikusnak). Ez a szó (és nem kifejezés) a köznyelvben már elég ritkán használatos, indokoltnak látszik tehát, hogy magyarázza a dolgozat írója. De a »zsarátnok« nem hamu, hanem hamu alatt izzó parázs. Ebből magyarázható a városnév: olyan helység, ahol a felszín alatt veszélyes jelenségek, erők rejlenek. Mivel a fogalom meghatározása nem volt helyes, a szókép értelmezése is elmaradt.

Rendkívül sok munkát, fáradságot igényel minden egyes fogalom tisztázása, viszont nem szabad mellőznünk, mert helytelen vagy homályos fogalmakkal soha sem juthatnak a tanulók szilárd, igaz ismeretekhez.

2. Az ítéletalkotás hibái

A logikai ítélet meghatározása: a valóságban meglévő összefüggéseket visszatükröző gondolati forma. Ez a meghatározás azonban csak az igaz ítéletekre érvényes. Tanítványaink dolgozataiban, mindennapi beszédében, szóbeli feleleteiben elég gyakran észlelhetünk helytelen, nem igaz ítéleteket.

Mi okozza ezt?

Mivel az ítélet fogalmak közötti összefüggések megállapítása, a helytelen ítélet alapja gyakran a helytelen fogalom. De helyes fogalmak birtokában is létrejöhet helytelen ítélet, ha elégséges alap nélkül kapcsol-

H. L. írja: »A munkásszáj megjelölésén zárkózott.« — Ez az ítélet a fentibbhez hasonlóan szimplifikál: egyetlen jegy alapján megalkotott ítéletet tartalmaz. Tulajdonképpen egyáltalán nem igaz ez az állítás. De hogy honnan ered, azt elég könnyű megtalálni. E mondatot H. L. a Me-naküles úr viharból c. Ady-vers elemzése során vetette papírra. A mű

S. K.: »Ady az egyszerű dolgozó emberért küzdött egész életében. Költészete igazi népköltészet.« — Az első mondat hibája az »egész életében« kifejezés: az »egész« megkülönböztető jelző kategórikusassá tesz olyan állítást, ami csak részben igaz. A második mondat hibája: egyetlen jegy alapján mond ki általános érvényű ítéletet, és figyelmen kívül hagyja a lényeges jegyek egész sorát.

b) Elégséges alap nélküli ítéletalkotás

Ílyenféle helytelen egyszerű ítéletet tartalmaz Sz. K. mondata is: »Ady számára a költészet a valóság megismerése és a világ megváltoztatása volt.« — Két, a költészetre vonatkozó, alapjában helytálló ítéletet egyesít itt a költészet hozzájárulhat a világ megváltoztatásához. De: az élethez, a költészet is hozzájárulhat a világ megváltoztatásához, s az ilyen költői alkotások járulhatnak hozzá a világ megváltoztatásához, nem pedig a költőt segítik saját alkotásai a valóság megismeréséhez!

Analog ezekkel M. J. hibája; csak annyiban tér el tőlük, hogy ez a mondat két helytelen ítéletet tartalmaz: »Megmutatja (t. i. József Attila), hogyan érvényesül a tőke a társadalomban: úgy tapad rá, mint a munkások szívére tapad a korom.«

Zs. F. következő mondatában a hasonlított tartalmaz helytelen ítéletet: »S ahogy a tetőkre lerakódik a korom, úgy rakódik le a munkások lelkére az uralkodó osztály bűne.«

M. T. írja: »A guano úgy rakódik a háztetők cserépeire, mint ahogy a kapitalizmus sívár kora ránehézedik a munkások lelkére.« — Nyelv-tani szempontból helyes ez a mondat: a fő- és a mellékmondatban egyaránt megvan minden szükséges mondatrés, ezek grammatikai viszonyai is jók, a két tagmondat között szabályos kapcsolóelemeket találunk. Csak éppen az nem helytálló ítélet, hogy a guano lerakódik a háztetők cserépeire. Így azután nincs hite az egész (összetett mondatban megfogalmazott) ítéletnek sem. A hasonlat formájában megjelenő összetett ítéletben a hasonló nem igaz.

Előjártóban néhány, a fogalomalkotás hibáinak elemzésekor bemutatott mondatot idézzünk újból!

a) A helytelen fogalomalkotáson alapuló, ellentmondásos, nem igaz ítélet

Juk össze a fogalmakat, vagy össze nem tartozó egyes ítéleteket kapcsolunk egymáshoz. Az összegyűjtött anyagban ezt a három hibatípust találunk a leggyakoribbnak és legáltalánosabbnak.

középpontjában Ady dilemmája áll: befogadja-e őt a munkásosztály, nem lesz-e bizalmatlan iránta? E kétség oka Ady származása, addigi életútja; a tanuló viszont nem értette meg a költő kételyének okát, ezért vetítette ezt át a munkásosztályra. — Ez a logikai hiba a tárgyi tudás hiányosságából ered, így a tárgyi ismeretek bizonytalanságából fakadó hibák közé is sorolható.

Kellő alap nélküli ítélet R. J. következő mondata: »Most már csak a munkásosztály maradt meg a történelem színpadán.« — Nagyon jól tudta R. J., hogy a 30-as években más osztály is létezett Magyarországon. Mondata leírásakor bizonyára arra gondolt, hogy a munkásosztály volt az egyedüli osztály, amely képes és hivatott volt a jövő formálására, a többi pedig dekadens, a »történelem színpadá«-ról letűnőben lévő osztály. (Bár ez a megállapítás sem igaz a parasztságra, tehát még így sem lehet igaz ez az ítélet.)

Hasonló az előbbiekhöz T. I. mondata is: »A XX. század elejére Magyarország is erős kapitalista állammá fejlődött.« — Ebből az ítéletből csupán az igaz, hogy ekkor már Magyarországon is erősen megindult a kapitalista fejlődés.

c) Ellentmondó fogalmakból alkotott ítélet

N. M. írja: »Ady egy gyenge, szétszórt osztályt talált alkalmasnak arra, hogy a forradalmat kivívja.« — Sejtésem szerint innen ered ez a hiba: a tanuló tanult arról, hogy Ady a demokratikus forradalom bázisának először a parasztságot tartotta, később azonban rájött, hogy ez az osztály szétszórtsága miatt gyenge, nem elég szervezett, a kivándorlás miatt megcsappant számú. Figyelmen kívül hagyta a tanuló, hogy az »alkalmasnak találta« és a »gyenge« nem lehetnek koegzisztens fogalmak, s ezért születik meg ez az abszurd ítélet.

A logikai állítmány és a logikai alany kontradikciója látható M. J. mondatában: »Az elbeszélés műfaja tragédia.« — Ez az ítélet abból ered, hogy a novella cselekményének a jellege tragikus, tehát a cselekmény jellegével keverte össze a műfajt a tanuló.

d) Evidens ítélet — pleonazmus

Ilyen például Sz. Cs. mondata: »Csak az tarthat a munkásokkal, aki együtt érez velük.« — Avagy K. E. kijelentése: »A tőke egyre inkább a gyárosok és tőkések kezébe kerül.«

e) Az ok és az okozat felcserélése

K. S. írja: »Ady pedig tudta, hogy ez a csend még inkább fokozza: a forradalmi helyzetet.« — E mondatot Ady Rohanunk a forradalomba. c. verséről szólva írta le K. S. A vers az 1912. évi Vörös Csütörtök utáni napokban keletkezett, s azt a feszültséget érzékelteti, amely a munkástüntetés vérbe fojtása után keletkezett. A vers így végződik:

Csönd van, mintha nem is rezzennénk
S rohanunk a forradalomba.

Nos, Ady »tudta«, hogy ebben a csendben a jövő forradalom fenyegető erői feszülnek, de nyilván nem arra gondolt, hogy a csend fokozza a forradalmi helyzetet, hanem a forradalmi válság idézte elő a pillanatnyi csendet, tehát a csendesség jelzi, de nem fokozza a forradalmi fejlődést.

f) Nem összefüggő egyes ítéletek összekapcsolása összetett ítéletbe (Logikai hézag)

B. J. írja: »József Attila ezt a versét 1933-ban írta, négy évvel halála előtt. Petőfi után ő volt a legnagyobb forradalmár költő.« — A két, önmagában helytálló ítélet kapcsolása indokolatlan, logikátlan; a második ítélet megalkotása előtt, a költemény elemzése során rá kellett volna mutatnia a dolgozat írójának azokra a momentumokra, amelyek a költő forradalmi nézeteit jelzik. Csak azután következhetett volna a második megállapítás zárótételként, illetőleg a bekezdés tételmondataként.

K. I. is két, önmagában helytálló ítéletet kapcsol egymáshoz logikátlanul: »Az 1930-as években dühöng az ellenforradalom az országban. A tüntetések követik egymást.« — Ebből az ítélet-kapcsolatból logikusan az értelmezhető, hogy ellenforradalmi tüntetések követik egymást, holott a dolgozat írója egyáltalán nem ezt akarta kifejezni, hanem azt, hogy a terror ellenére is erősödnek a munkásmegmozdulások.

A helytelenül megformált egyes ítéletek átszövődésének nevezhetők azt a jelenséget, amellyel M. J. következő mondatában találkozunk: »... az édesanya pedig, hogy a megélhetést, — amelyet akkor megélhetésnek nevezhetünk — varrással pótolta az apa szűkös keresetét. Sajnos, ez igen kevésnek bizonyult.« — Azt a tanulót, aki gyakran ír ilyen mondatokat, leghelyesebb egy ideig arra készíteni, hogy egyszerű mondatokban fogalmazzon. Ezzel talán rá lehet szoktatni gondolatainak pontosabb megformálására és tagolására.

Az utóbbi néhány példa már tulajdonképpen egy új területre, a következtetés hibáinak vizsgálatára vezet bennünket.

3. A következtetés hibái

A dolgozatokban előforduló deduktív következtetések többnyire vagy lerövidített, vagy összetett szillogizmusok, teljes szillogizmus alig fordul elő. A nem szillogisztikus következtetések pedig vagy nem teljes indukción, vagy analógikus következtetések, ritkán hipotézisek. Ezért csak a következtetési fajták hibáival foglalkozunk most. — A csoportosítás nem jelenthet teljes elhatárolást, csupán a rendszerességet kívánja szolgálni.

a) Lerövidített szillogizmusok

A lerövidített szillogizmus bármely tétele csak nyelvi megformálásban hiányozhat, de a beszélő és a hallgató tudatában egyaránt jelen kell lennie. Ha tehát a hallgatóban (vagy olvasóban) nem idézi fel a nyelvileg is megformált két tétel a harmadikat, a következtetésben valami hiba van.

S. K. alábbi két mondatát már más vonatkozásban idéztük; álljon itt szemléltetésül újból: »Ady az egyszerű dolgozó emberért küzdött egész életében. Költészete igazi népköltészet.« — Ebből a lerövidített szillogizmusból hiányzik a felső tétele megfogalmazása, amelynek körülbelül így kellene hangzania, hogy a tanuló következtetése igaz legyen: »Az olyan költő költészete, aki a népért küzd, népköltészet.« De ez a ki nem mondott ítélet nélkülözi az elégséges alapot, ezért a belőle levont következtetés is helytelen. Azzal a tanulóval, aki ilyen fajta következtetéseket hajlandó leírni vagy kimondani, mindig fogalmaztassuk meg a hiányzó tételt is, hogy lerövidített szillogizmusai helytállóak legyenek.

K. P. írja: »Ettől kezdve az uralkodó osztály szemében gyűlöltté vált (t. i. József A.), ami azután halálához is vezetett.« Itt is a fentiekhez hasonló esettel állunk szemben: hiányzik a felső tétele, egy nem elégséges alapon nyugvó ítélet, amelynek — a tanuló következtetésének szellemében — így kellene szólnia: »Aki az uralkodó osztály szemében gyűlöltté válik, az meghal.« Ha van is némi alapja ennek az ítéletnek, ilyen szimplifikált formában mégsem lehet igaznak elfogadnunk, ezért az egész következtetés is sántít.

B. E. következtetése: »A betyár c. regényében akarja megmutatni Móricz, hogy az elnyomás elől nem lehet menekülni. Avar Jani is ilyen szándékkal lett betyár.« — A hiányzó ítélet (tétel) nem evidens, tehát nem hagyható el. B. E. mondanivalója valószínűleg ez lenne: »Móricz azt mutatja meg, A betyár c. regényében, hogy az elnyomás elől nincs menekvés. Főhőse, Avar Jani megkísérli, hogy megszabaduljon az elnyomástól, ezért lesz betyárrá. Azonban ez az egyéni lázadás nem vezet célra.«

Igen érdekes H. E. alábbi következtetése: »Komikus része a novellának, hogy Kis János ki akarja enni urát a vagyonából. Ezért osztálygyűlölete értelmetlen és nevetséges. Szenvedélye az evés, mégis ebbe hal bele.« — Az első két mondatba foglalt ítélet nagyjából helytálló. (Az elsőt ugyan így lenne helyesebb alakítani: »Tragikomikus része a novellának...«). A másodikból elhagyandó az »ezért«. A harmadik mondatból csupán azt a tényt kellene ide kapcsolnia, hogy Kis János meghal terve végrehajtása közben. Ezek után így alakulhatott volna a következtetés: »Kis Jánosnak azt az elhatározását, hogy Sarudit kieszeli vagyonából, osztálygyűlölete sugallja. Ez a vállalkozás azonban abszurd, ezért buknia kell.« A harmadik mondatról meg kell jegyeznünk, hogy első része ellentmondásos ítéletet tartalmaz, s belőle helytelen következtetés származik. Szenvedély csak gyakori és mértéktelen ismétlés útján válhat bármilyen cselekvés, már pedig Kis János esetében az étkezés semmiképpen sem ilyen jellegű. A szenvedélyek szükségszerű következménye a romlás, tehát nem logikus a második mondat ellentétes értelmű kapcsolása: magyarázó vagy következtető jelleggel kellett volna kapcsolnia.

b) Összetett szillogizmusok

Az értekező dolgozat szerkezete megkívánja, hogy a tények feltárásában fokról fokra haladjanak a tanulók, így az egyes következtetések zárótétele nemegyszer a soron levő következtetés kiinduló (felső) tételéül szolgál. A fogalmazás ilyen jellegű felépítése azonban szigorú következetességet kíván; azt követeli meg az embertől, hogy mindaddig ne haladjon tovább a kidolgozásban, míg az előző gondolatot, megállapítást

részletesen, pontosan és világosan ki nem fejtette. Ilyen mértékű következetességgel azonban nem minden tanuló rendelkezik. A következetesség hiánya abban mutatkozik meg leginkább a tanulók dolgozataiban, hogy kihagynak és kevernek tételeket. Ilyenekkel találkozunk az alábbiakban:

K. E. írja: »Az író nyíltan állást foglal mellettük, úgy Avar Jani, mint Rózsa Sándor mellett. Ezeket a betyárokat, akiket kötél várt, becsületes és erkölcsös embereknek tartja. Nem véletlen, hogy ennyire állást foglal mellettük, hiszen ő is közülük került ki.« Ebből a megfogalmazásból az derül ki, hogy Móricz a betyárok közül került ki. — Mi okozza ezt a félresiklást? — Mielőtt arról ír, hogy az író műveiben milyen álláspontot fejt ki a regényeiben szereplő betyárok sorsának alakításával, azt kellett volna ismertetnie, hogy a betyárok az elnyomott parasztok közül valók, és annyiban különbek sok másnál, hogy nem nyugszanak bele sorsukba tehetetlenül, hanem cselekvésre szánják el magukat. Ezután kellett volna arról szólnia, hogy Móricz is szegényparasztszármazású, s csak ezt követően lehetett volna azzal a következtetéssel szolgálnia, hogy szimpátiával ír a parasztság és a betyárok sorsáról.

Logikai ugrások teszik homályossá K. P. mondatait is: »Emellett a nagy jelentősége mellett voltak azonban hibái is. Egyik az, hogy nem ismeri fel a proletáriátus történelemformáló erejét és azt, hogy ezt csak egy forradalom valósíthatja meg.« — Tekintsünk el most itt attól, hogy a »jelentőség« szót használja az »érdem« helyett, s ne vegyük figyelembe stílárius hibáit se, csupán logikai botlásait vizsgáljuk meg. Tételmondatában megállapítja, hogy az írónak (Móricz Zsigmondnak, helyesebben: műveinek) voltak eszmei fogvatékosságai. Ezek részletezésénél helyes megállapítást tesz: nem ismerte fel a munkásosztály történelmi hivatását. De nem részletezte, hogy mi a munkásság történelmi hivatása, s ez nagyon hiányzik. Magának a dolgozat írójának is hiányérzete támadt; a hiányzó mondatot az »ezt« mutató névmással pótolja. Figyelmét azonban elkerüli, hogy a mutató névmást csak már megnevezett dologra vonatkoztathatjuk; itt viszont csak a »történelemformáló erejét« nevezte meg, következésképpen csak úgy értelmezhető a mondat, hogy a történelemformáló erőt lehet forradalommal megvalósítani. Ez viszont nem igaz.

Még feltűnőbb logikai ugrással találkozunk T. I. következő mondatában: »Ez a mű is a Móricz által gyakran használt tűzvénnyel fejeződik be, Szakhmáry öngyilkos lesz.«

A logikai ugrások sorozatát tartalmazza T. F. alábbi mondata: »S a proletáriátus kialakulásával az üzemek fejlettsége is javult, de a gépek, amelyek a kizsákmányoló osztály érdekeit szolgálják, nyomorba és pusztulásba dönti a dolgozókat, mivel több lesz a munkanélküli, s ezek, vagyis a gépek csak akkor fogják igazán szolgálni a proletáriátust és vele együtt a fejlődést is, ha majd a dolgozó tömegek kezén lesz.« — Elöljáróban megjegyezzük, hogy egyeztetési hibái bizonyára abból erednek, hogy a hosszú mondatban nem tudja figyelemmel kísérni az egyeztetendő részeket. — A mondatba belesűrít politikai gazdaságtani és szociológiai fogalmakat, ezeket következtetés formájában kapcsolja egymáshoz, holott jobb lett volna tételenként kifejtienie őket s úgy levonnia a megfelelő következtetéseket.

4. A bizonyítás hibái

a) Nem meggyőző, a tétellel kapcsolatban nem álló érvek

Irodalomtörténeti témájú dolgozatokban bizonyító érvként általánosan alkalmazunk idézetet. A következőkben néhány rosszul alkalmazott idézettel találkozunk.

D. I. írja: »Kötésünket a sors akarta — a forradalom győzni fog.« — Hogy a tétel és a bizonyító érv között némi hiány van, azt a tanuló is érezte, azért alkalmazott közöttük gondolatjelet.

Ehhez hasonló R. J. alábbi mondata: »Felismeri a költő a kezdeti harcokban a munkások világformáló erejét: ... s ha meghalunk, meghalt itt minden!«.

N. I. értelmetlen, homályos tételt szándékozik bizonyítani — logikai ugrás után — idézettel. József Attila munkásságával kapcsolatosan írja: »A proletáriátusról mint vörös fény jelképe mutatkozott (sic!), az uralkodó osztályban pedig gyűlölt ellenségként fogadták. De hisz a költőnek ez is volt a célja, hiszen azzal a szándékkal írta: '... vers, eredj, légy osztályharcos' ...«

Ennek a kétségbeejtő zűrzavarnak valószínűleg az az oka, hogy valami szépet akart írni, de memóriája gyenge, figyelme nem elég összpontosított ahhoz, hogy egy gondolatsort emlékezetben tudjon tartani annyi ideig, míg leírja. Az írás közben elfelejtett egy-egy gondolatot, ezért lettek a megmaradtak összefüggéstelenek, hézagosak, kuszáltak.

b) Keveredik a bizonyítandó tétel a konklúzióval és az érveléssel. — Egymást semlegesítő érvek

Egy példa G. T. dolgozatából: »Joó György élete történetének elmondása során beszél a világháború előtti időszakról, aki ugyan akkor is szegény volt, de legalább boldog emberként élte életét, de a világháború után nagyon nyomorúságos lett az élete, habár most is olyan szegény volt, mint a világháború előtt. Móricz ezzel arra célzott, hogy a világháború hiábavaló volt, csak a szegény népet döntötte nagyobb nyomorba.« — Nehéz a fentieket értelmes érveléssé alakítani. Talán erről lenne szó: (tétel:) Joó György élete a világháború után nyomorúságosabb lett, mint előtte volt. (Érvelés:) Azelőtt is szegény volt: keservesen dolgozott már kisgyermek korában, de a betevő falatot mindig megkereste, volt saját hajléka, s néha vigadhatott is. A háború utánra mindezt elvesztette, mint ahogy a hozzá hasonló sok-sok paraszt is elvesztette mindenét a világháború alatt. (Konklúzió:) A világháború tehát csak még nagyobb nyomort hozott az amúgy is mostoha körülmények közt élt parasztokra.

Ny. I. írja: »Ady hosszú utat tett meg költészetében addig, míg tolát teljes egészében a munkásosztály érdekeinek áldozta fel. A proletáriátus nyomorúságos helyzetének felismerését nagyban elősegítette debreceni újságírói tevékenysége, majd első párizsi útja. Sőt még ezután is gondolatai inkább a paraszti problémák rendezése felé irányult, de a társadalmi osztály szervezetlensége, helyzete végső elhatározásra készítette. — A költő alkotásaira e döntés nagyban kihatott, hiszen tudta,

hogy eddigi életmódja nemegyszer eltért attól az elvtől, amit most magának vall.« — Az első mondat tartalmazza a bizonyítandó tételt. Értjük, mit akar mondani, noha a »tollát feláldozta« képzavara erősen gátolja a teljes megértést. Az életrajzi adatok jelentenek a bizonyító érveket. Itt azonban tárgyi tévedés a debreceni idők emlegetése, majd zavaró a »sőt« ellentétes funkcióban történő használata (a »sőt« fokozást, nem ellentétet jelöl), zavaró az egyeztetési hiba is (»gondolatai... irányult«), homályt kelt (a teljes kifejtés helyett), hogy nem mondja meg, miféle végső elhatározásra jut Ady. Emiatt homályos a konklúzió is, amelyben az »e« mutatószóval utal az előző homályos érvre. De még homályosabbá teszi a konklúziót azzal, hogy újból magyarázatba fog, ráadásul magyarázata visszafelé mutat, holott a konklúzió (és a konklúzió részletezésének is, ha egyáltalán erre szükség van) előre kell mutatnia.

Móricz Tragédia c. novelláját ismertetve Cs. I. tanuló így ír: »De előre nem eszik egy napig (t. i. Kis János), hogy a munkaadóját a lánya lakodalmán kiegye a vagyonából. Ez azt bizonyítja, hogy csak egy primitív gondolkodású parasztnak születik ilyen gondolatai.« — Hogy bizonyítani akar Cs. I., azt jelzi a »bizonyítja« szóval. De bizonyítása nagyon sántít, mert nem világos, hogy mit óhajt bizonyítani és mivel. Valószínűleg azt, hogy Kis János primitív gondolkodású paraszt volt. A bizonyítandó tételt tehát (elég szerencsétlen megfogalmazásban) a konklúzió helyére tette. Bizonyító érv lehetne az első mondat. És hol a konklúzió? E tételből és a bizonyításból vagy az író felfogására, vagy még inkább a társadalmi viszonyokra vonatkozó következtetést kellett volna levonnia, lehetőleg még egy néhány érv beiktatásával.

V. L. dolgozatának befejező részét bizonyításnak szánta, de érvelése éppen cáfolja tételét, így a konklúzió sem kapcsolódhat a tételhez (fikció): »Móricz műveiben igen nagy fejlődést lehet megfigyelni, bírálta ugyan az úri réteget, de nem volt kommunista. Nem találta meg a munkásságot mint vezető osztályt, ez Móricznak egy negatív vonása. A munkássággal kapcsolatban talán a kivezető utat is meg tudta volna találni.«

5. Konklúzió

Elemzésünk befejeztével kíséreljük meg a legfőbb tanulságok levezetését!

1. A dolgozatok azt mutatják, hogy nagyon sok tisztázatlan fogalom van tanítványaink tudatában. Ezeket részben az általános iskolából hozták magukkal, részben középiskolai tanításunk fogyatékoságai következtében keletkeznek. Tanulság: győződjünk meg minden esetben arról, hogy az órán előforduló fogalmakkal tisztában vannak-e a tanulók. Az ellenőrzést még az evidensnek vélt fogalmakkal kapcsolatban is végezzük el. Ezen túlmenően azonban helyes tudatosítanunk a fogalomalkotás és a definiálás módját, hogy önállóan is tudjanak fogalmakat alkotni és definiálni. Végezzük ezt a munkát szakadatlanul a nyelvtani, irodalmi és fogalmazási órákon egyaránt.

2. Tanítványaink ítéleteiben a leggyakoribb hiba, hogy nem a valóságban meglévő összefüggéseken alapulnak. Ok: vagy nincsenek helyes fogalmak birtokában, így helyes összefüggéseket sem találhatnak, vagy

nélkülözik az ítéletek az elégséges alapot, avagy össze nem tartozó egyes ítéleteket kapcsolnak össze. Meg kell tehát ismertetnünk őket az ítéletalkotás módjával, amit megint csak folyamatosan kell végeznünk. Legegyszerűbb módja ennek, hogy az egyes fogalmak megismerése után olyan kérdést tesszünk fel, amely a meglévő valóságos összefüggésekre utal. A helyes válasz (ítélet) megalkotása után azonban tudatosítsuk is az ítéletalkotás menetét, hogy önállóan is képesek legyenek a tanulók ítéletek alkotására.

3. Következtetéseikben igen sok a következtetlenség. Gyakoriak a logikai ugrások. Bizonyításaikban nem bizonyító (elégtelen) érvekre támaszkodnak, az érvek ellene mondanak egymásnak vagy a bizonyítandó tételnek, nem az érvekből következik a konklúzió stb. Meg kell tehát ismertetnünk velük a következtetések alapvető formáit, a bizonyítás menetét. Mindezt folyamatosan, minden órán végezzük, elsősorban azzal, hogy magyarázatunk ne tartalmazzon logikai hiányosságokat. De ez magában nem elég: ha máskor nem jut rá időnk, legalább a fogalmazási órákon gyakoroltassuk a következtetés, a bizonyítás és a cáfolás menetét.

A fogalmazástanítással együtt tehát logikai ismereteket is ajánlatos nyújtanunk, hiszen tanítványaink a fogalmazás során fogalmaikat, ítéleteiket, érveiket öntik nyelvi formába. Ha csupán a nyelvi megformálásra irányítjuk erőfeszítéseinket, és figyelmen kívül hagyjuk a megformálandó gondolkodási folyamatot, úgy járunk, mint az az ember, aki a tetőkészítéssel kezdi a házépítést. Természetesen nem taníthatjuk a teljes formális logikát; arról van szó csupán, hogy a fogalmazás tanítása közben tanítsunk meg néhány nélkülözhetetlen logikai formulát. Ilyenek a fogalomalkotás, az ítéletalkotás, az induktív és deduktív következtetés, az érvelés, a bizonyítás és a cáfolás.

A DISSZERTÁCIÓ TARTALMA

Öt fejezetből (184 l.) áll a disszertáció.

Az I. fejezet a fogalmazás középiskolai tanításának szükségességét indokolja.

A II. fejezet elemzi a középiskolai fogalmazástanítás általános helyzetét: a tanulók munkáinak hiányosságait (a tartalmi, logikai hibákat és a nyelvhelyesség elleni vétségeket), bemutatja a fogalmazástanítás eredményeit, vizsgálja a tanári munkát (milyen témákról, milyen műfajú fogalmazásokat íratnak, hogyan készítik elő a fogalmazásokat; több száz dolgozat átvizsgálása alapján meállapítja, hogy a javítási munka nem kielégítő; nincs kellő koordináció a fogalmazástanítás különböző területei között). Elemzi a technikumokban a »Fogalmazástan« tankönyv bevezetésével kialakult helyzetet és a gimnáziumi fogalmazástanítást.

A III. fejezet a fogalmazástanítás történetével*, céljával és feladataival foglalkozik.

A IV. fejezet a fogalmazástanítás alapelveit (motiváció, követelmények támogatása, előkészítés, perspektíva, nevelési szempontok szem előtt tartása) és gyakorlatát elemzi gazdag tapasztalati anyag felhasználásával. Bemutat egy témarendszert, amelyet a szerző alakított ki gyakorlati munkájában.

Az ötödik fejezet terjedelmes bibliográfiát tartalmaz, amely a témára vonatkozó hazai munkákon kívül külföldi (főleg német és szovjet) műveket is felsorol.

Az alábbiakban a II. fejezet egy részlete következik.

«Орос Шандор

ОБУЧЕНИЕ СОЧИНЕНИЮ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Диссертация состоит из пяти глав (184 стр.)

В первой главе утверждается необходимость обучения сочинению в средней школе.

Вторая глава анализирует общие положения обучения сочинению в средней школе: недостатки работ учащихся (логические ошибки и ошибки по содержанию и по правильности языка); покажет результаты обучения сочинению, рассматривает работу педагога (на какие темы и в каких жанрах должны учащиеся написать сочинение по указанию преподавателя). Разобрав несколько сотен школьных контрольных работ, автор устанавливает, что работа учителей по исправлению неудовлетворительна; нет нужных координаций между разными территориями обучения сочинению). Он анализирует положение в техникумах после введения учебника »Обучение сочинению» и положения обучения сочинению в гимназиях.

Третья глава занимается историей*, целью и задачами обучения сочинению.

Четвертая глава анализирует принципы (мотивацию, постановку требований, подготовку, перспективу и значение роли воспитания в обучении сочинению.) и практику обучения сочинению, используя богатый материал опыта. Показывается система тем, которую сам автор создал в своей практической работе.

Пятая глава дает богатую библиографию темы. Кроме венгерских работ здесь перечисляются и иностранные произведения (особенно русские и немецкие).

Ниже будет опубликована часть второй главы.

* Эта часть была напечатана в журнале »Педагогика и жизнь» в январе 1964 года под заглавием: »Главные направления обучения сочинению до освобождения Венгрии.

* Megjelent a Pedagógiai Szemle 1964. évi januári számában »A fogalmazástanítás főbb irányai a felszabadulásig« címmel.

AUFSATZUNTERRICHT IN DER MITTELSCHULE

Die Dissertation besteht aus 5 Kapiteln (184. S.).

Im ersten Kapitel wird von der Nötigkeit des Aufsatzunterrichts in den Mittelschulen gesprochen.

Das II. Kapitel analysiert die allgemeine Lage des Aufsatzunterrichts in den Mittelschulen: die Fehler der Schülerarbeiten (inhaltliche, logische und Sprachfehler), zeigt die ereignisse des Aufsatzunterrichts vor, analysiert die Arbeit der Lehrer (wörüber und von welcher Gattung sie die Aufsätze schreiben lassen, wie vorbereiten sie die Schülerarbeiten; es wird festgestellt, dass die Verbesserung nicht befriedigend sei; es fehlt die Koordination zwischen den einzelnen Gebieten des Aufsatzunterrichts). Es wird auch die in den Techniken nach der Einführung des Lehrbuches »Aufsatzlehre« entstandene Lage und der Aufsatzunterricht im Gymnasium analysiert.

Das III. Kapitel enthält die Historie*, den Zweck und die Aufgaben des Aufsatzunterrichts.

Das IV. Kapitel analysiert die Grundprinzipien (Motivation, Anforderungen, Vorbereitung, Perspektive, erzieherische Standpunkte u. s. w.) und Praxis des Aufsatzunterrichts mit Hilfe von reichen Erfahrungen. Es wird ein System von Themen vorgezeigt, das durch den Verfasser im Laufe seiner vieljährigen Praxis ausgearbeitet worden ist.

Das V. Kapitel beinhaltet eine reiche Bibliographie, in welcher (ausser den ungarischen) auch ausländische — vor allem deutsche und russische — Werke zu finden sind.

---

* Erschien in Zeitschrift »Pedagógiai Szemle« (Nr. 1. 1964.) mit dem Titel »Hauptrichtungen des Aufsatzunterrichts bis Ungarns Befreiung«.